

סמכות הורית בראי הסיפור התלמודי

רבקה רביב

הסיפורים על מעשי החכמים בתלמוד משקפים פעמים רבות את הדרך שבה נתנו החכמים ביטוי לניסיונותיהם ליישם את האידאות שבהן האמינו, לעתים תוך כדי קשיים ועימותים שנתקלו בהם במציאות חייהם. להלן נעסוק בשני סיפורים העוסקים ביחסי אבות ובנים בתלמוד הבבלי. הסיפורים מובאים בתוך קובץ סיפורים ארוך במסכת כתובות דפים סב ע"ב – סג ע"א.

לפני שניכנס לדיון בסיפורים יש להתייחס לתשתית החברתית, הערכית, המשפטית והחברתית שבה נטועים הסיפורים.

התשתית החברתית מבטיחה שהסמכות ההורית, בפרט של האב, תהיה איתנה. מדובר בחברה פטריארכלית שבה שלטון האב על בנו, צעירים כבוגרים, היה עצום הן בחברה היהודית הן בחברה הנוצרית שסביבה.¹ הבנים הנשואים המשיכו לגור בדרך כלל תחת חסות האב ושלטונו התמשך עד ליום מותו.

התשתית הערכית והמשפטית מבצרת אף היא את הסמכות ההורית. המושגים "כיבוד אב ואם" ו"מורא אב ואם" נקבעו כבר במקרא בקובצי החוקים היסודיים, כמו בעשרת הדיברות ובפרשת קדושים, ושיאם בדין "בן סורר ומורה" בספר דברים. על פי מחקריו של פליישמן אין כדוגמתם בחוקי העמים הקדומים.² חכמי המשנה והתלמוד העמיקו בחוקים אלו והטעומו שכיבוד ומורא ההורים דומה לכיבוד ומורא המקום (ירושלמי, פאה א, א [ג ע"א]):

1 ד' ספראי, "מבנה המשפחה בתקופת המשנה והתלמוד", מלאה, א (תשמ"ג), עמ' 129–156.

2 י' פליישמן, אספקטים משפטיים ביחסי הורים וילדים במקרא ובמזרח הקדום, עבודת תזה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשמ"א, עמ' 67.

נאמר "איש אמו ואביו תיראו" (ויקרא יט, ג) ונאמר "את אלהיך תירא ואתו תעבוד" (דברים ו, יג) הקיש מורא אב ואם למורא שמים. נאמר "כבד את אביך ואת אמך" (שמות כ, יא) ונאמר "כבד את ה' מהונך" (משלי ג, ט), הקיש כיבוד ואם לכבוד המקום [...] מפני ששלשתן שותפין בו.

האמורא רב יוסף העיד על עצמו: "כי הוה שמע קל כרעא דאמיה, [אמר] איקום מקמי שכינה דאתיא [כאשר היה שומע את קול רגלה של אמו, אמר אקום מלפני השכינה שבאה]" (בבלי, קידושין לא ע"ב). גם קביעתם של החכמים בירושלמי (פאה א, א ג ע"א): "אי זהו מורא? לא יושב במקומו ולא מדבר במקומו ולא סותר את דבריו" מחזקת מאוד את סמכות ההורים כלפי בניהם.

נפתח בעיון קצר בסיפורים ידועים העוסקים במערכת היחסים בין האם לבנה. מצד אחד האם נחשבת הורה שחייבים בכבודו, ומצד שני המערכת הפטריארכלית והמשפטית קובעת את עליונותו של הגבר עליה, לכן עיון בסיפורים כאלו מעניין במיוחד. בשני התלמודים יש רצף של סיפורים העוסקים במערכת הזאת. שמא פרידמן סבר שלא בכדי פותחים בירושלמי באמו של דמא בן נתינה, ורק אחר כך עוברים לאימהות היהודיות. לדעתו המגמה היא להבליט את התנהגותה הגסה והמזלזלת של האם הגויה כלפי בנה, לעומת התנהגותן של האמהות היהודיות:³

דמה בן נתינה ראש פטרכולי היה. פעם אחת היתה אמו מסטרתו בפני כלכלי שלי ונפל קורדקון שלה מידה והושיט לה שלא תצטער [...].

אמו של רבי טרפון ירדה לטייל לתוך חצרה בשבת והלך רבי טרפון והניח שתי ידיו תחת פרסותיה. והיתה מהלכת עליהן, עד שהגיעה למיטתה [...]. אמו של רבי ישמעאל באה וקבלה עליו לרבותינו אמר להן: געורו בישמעאל בני שאינו נוהג בי בכבוד. באותה שעה נתכרכמו פניהן של רבותינו אמרו איפשר לית רבי ישמעאל נוהג בכבוד אבתיו. אמרו לה מה עבד לין [מה עשה לך]. אמרה כדו נפק מבית וועדה [כאשר יצא מבית הוועד] אנא בעיא משזגה ריגלוי [אני רוצה לרחוץ את רגליו] ומישתי מהן

3 ש' פרידמן, "דמא בן נתינה – לדמותו ההיסטורית: פרק בחקר האגדה התלמודית", בתוך י' וילסון ואחרים (עורכים), היגיון ליונה: היבטים חדשים בחקר ספרות המדרש, האגדה והפיוט, ירושלים 2006, עמ' 93.

[ולשתות מהמים] ולא שביק לי [ולא מניח לי]. אמרו לו הואיל והוא רצונה הוא כיבודה.⁴

הקובץ מסתיים בסיפור על אמו של ר' ישמעאל, המשקף לדעת פרידמן את מסירות היתר של האימהות היהודיות כלפי בניהן.⁵ בקובץ הבבלי יש מספר שינויים. נתבונן באחד מהם ונראה מה ניתן להסיק ממנו על אודות המגמה השונה של עורכי הקבצים. הסיפור על ר' טרפון ואמו מובא בשני הקבצים:

בבלי	ירושלמי
<p>רבי טרפון הוה ליה ההיא אמה, דכל אימת דהות בעיא, גחין וסליק לה. וכל אימת דהות נחית. אתא וקא משתבח בי מדרשא [ר' טרפון הייתה לו אמה, שכל זמן שהייתה רוצה לעלות למיטה גחן ועלתה עליו. וכל זמן שהייתה יורדת ירדה עליו. בא והיה משתבח בבית המדרש].</p> <p>אמרי ליה [אמרו לו]: עדיין לא הגעת לחצי כיבוד, כלום זרקא ארנקי בפניך לים ולא הכלמתה?</p>	<p>אמו של רבי טרפון ירדה לטייל לתוך חצרה בשבת והלך רבי טרפון והניח שתי ידיו תחת פרסותיה. והיתה מהלכת עליהן, עד שהגיעה למיטתה.</p> <p>פעם אחת חלה ונכנסו חכמים לבקרו. אמרה להן התפללו על טרפון בני, שהוא נוהג בי כבוד יותר מדאי. אמרו לה מהו עבד לייך [מה עשה לך]. ותניית להון עובדא [וסיפרה להם את המעשה]. אמרו לה: אפילו עושה כן אלף אלפים עדיין לחצי כבוד שאמרה תורה לא הגיע.</p>

בסיפור בירושלמי מדובר על אירוע חד פעמי, בכך המתנדב לעזור לאמו ביום השבת.⁶ כנראה נקרע מנעלה ולא ניתן היה לתקנו אלא לאחר השבת. האם מוקירה

4 מקבילה לחלק מהקובץ ראו בירושלמי, פאה א, א (ג ע"א).

5 פרידמן (לעיל הערה 3), עמ' 93. ולר ניתחה אף היא את הקובץ בירושלמי ועמדה על מקורותיו בספרות חז"ל, ראו ש' ולר, נשים ונשיות בסיפורי התלמוד, תל אביב 2001, עמ' 96-110.

6 במקבילה בירושלמי, פאה א, א מובא בכתב יד וטיקן 133 "בחצרה" תמורת "בשבת".

לו תודה על כך בעת שחלה. לעומת זאת בסיפור הבבלי מדובר בהתנהגות קבועה. הבן משמש שרפרף או סולם לאמו, והוא משתבח בהתנהגותו בבית המדרש.⁷ בירושלמי האם משבחת אותו בפני החכמים.

בשינויים אלו מסתמן יסוד שבולט מאוחר יותר בסיפור השלישי, על אודות אמו של רב אסי, שסופו שברח מאמו מבבל לארץ ישראל. תמונת "הסולם", "השרפרף" אינה סתמית וכדאי לתת עליה את הדעת. האם אינה מוצגת כנכה שמוגבלת לחלוטין בתנועה, שהרי היא מתיישבת או דורכת על גבו של בנה, והוא אינו נושא אותה על כפיו. מי שיכולה לרדת על גבו של בנה יכולה לרדת מהמיטה גם על גבי סולם או שרפרף שבנה יביא לה. ייתכן שהחכמים רצו לצייר תמונה בעייתית של אם הדורכת, תרתי משמע, על בנה.

הסיפור השלישי בבבלי על רב אסי ואמו מעצים את הבעייתיות בשלטון היתר של האם על בנה. נראה שיש לה מחשבות ארוטיות כלפיו, והסיפור מסתיים בכריחה של הבן ממנה. מסיפורים אלו, כפרט בתלמוד הבבלי, ניתן להסיק שההיענות לדרישות ההלכה לא תמיד הייתה פשוטה, בעיקר כשהורה ניצל את סמכותו ואת המחויבות המשפטית של הבן כלפיו, ודרש ממנו דרישות מוגזמות ובעייתיות.

נתמקד עתה בשני הסיפורים שהם עיקר דיונונו. שני הסיפורים מובאים בתלמוד הבבלי בתוך קובץ סיפורים במסכת כתובות דפים סב ע"ב – סג ע"א. הקובץ פותח בסוגיה הלכתית המתחילה במשנה: "התלמידים יוצאין לתלמוד תורה שלא ברשות שלשים יום [...] דברי רבי אליעזר" (משנה, כתובות ה, ו). המשכה של הסוגיה בדברי אמוראים:

אמר רב ברונא אמר רב: הלכה כר' אליעזר. אמר רב אדא בר אהבה אמר רב: זו דברי ר' אליעזר, אבל חכמים אומרים: התלמידים יוצאין לתלמוד תורה ב' וג' שנים שלא ברשות. אמר רבא: סמכו רבנן אדרב אדא בר אהבה ועבדי עובדא בנפשיהו [סמכו החכמים על דברי רב אדא בא אהבה שהתיר לצאת ב' וג' שנים שלא ברשות ועשו מעשה בעצמם].

מכאן ואילך מובאים הסיפורים:

7 ראו ולר (לעיל הערה 5), עמ' 103, שעמדה על כך שבימי התלמוד רכינה לפני המיטה כדי לסייע לאדם זקן לעלות ולרדת ממיטתו הייתה נוהג ידוע. מכל מקום פעולה זו ביטאה שליטה ואדנות ונתפרשה כולזול ברוכז.

(1) כי הא דרב רחומי הוה שכיח קמיה דרבא במחוזא [היה מצוי לפני רבא במחוזא], הוה רגיל דהוה אתי לביתיה כל מעלי יומא דכיפורי [היה רגיל שהיה בא לביתו בכל ערב יום הכיפורים]. יומא חד משכתיא שמעתא [יום אחד משכו תלמודו], הוה מסכיא דביתהו [הייתה מצפה אשתו]: השתא אתי השתא אתי [עכשיו הוא בא, עכשיו הוא בא!] לא אתא [לא בא], חלש דעתה [חלשה דעתה]. אחית דמעטא מעינה [ירדה דמעה מעינה], הוה יתיב באיגרא [היה יושב על הגג], אפחית איגרא מתותיה [נשבר הגג מתחתו] ונח נפשיה [ומת]. עונה של תלמידי חכמים אימת? אמר רב יהודה אמר שמואל: מערב שבת לערב שבת [...].

(2) יהודה בנו של ר' חייא חתניה [חתנו] דר' ינאי היה, אזיל ויתיב בבי רב [הלך וישב בבית המדרש], וכל בי שמי הוה אתי לביתיה [וכל יום ששי בין השמשות היה בא לביתו] [...] ונח נפשיה. (3) רבי איעסק ליה לבריה בי רבי חייא [רבי הכין את החתונה של בנו עם בתו של רבי חייא] [...] בעי עלה רחמי ואיסיסאית [ביקש עליה רחמים ונרפאה]. (4) רבי חנניה בן חכנאי [...] פרח רוחה. אמר לפניו: רבש"ע, ענייה זו זה שכרה? בעא רחמי עלה וחייה [ביקש עליה רחמים וחייתה]. (5) רבי חמא בר ביסא אזיל יתיב תרי סרי שני בבי מדרשא [הלך וישב שתיים עשרה שנה בבית המדרש]. כי אתא [כאשר בא], אמר: לא איעביד כדעביד [לא אעשה כמו שעשה] בן חכנאי [...]. (6) רבי עקיבא היה [...] ויהיב ליה פלגא ממוניה [ונתן לו חצי ממונו]. ברתיא דר' עקיבא [בתו של רבי עקיבא] עבדא ליה לבן עזאי הכי [עשה לה כך בן עזאי] [...]. (7) רב יוסף בריה דרבא שדריה אבוהי לבי רב לקמיה דרב יוסף [רב יוסף בנו של רבא שלח אותו אביו לבית המדרש ללמוד אצל רב יוסף]. פסקו ליה שית שני [פסקו לו ללמוד שש שנים]. כי הוה תלת שני מטא מעלי יומא דכפורי [לאחר שלוש שנים כשהגיע ערב יום כיפור], אמר: איזיל ואיחזינהו לאינשי ביתי [אלך ואראה את אנשי ביתי] [...] איטרוד [רבו ביניהם] [...].

השאלה המשותפת לכל הקובץ היא אם הבעל יכול להיעדר מביתו ללא רשות אשתו לשם לימוד תורה, ולמשך כמה זמן. שאלה זו מתעוררת לאור המחויבות היסודית שקיבל הבעל על עצמו בשעת נישואיו לפקוד את אשתו (מצוות עונה). הקטע ההלכתי מסתיים בדבריו של רבא: "סמכו רבנן אדרב אדא בר אהבה ועבדי עובדא בנפשייהו". המשמעות המילולית של דברי רבא היא, שמי שנעדר ללא רשות אשתו, עושה מעשה על דעת עצמו ולא על דעת אשתו.

הסיפור הראשון עוסק בתלמיד של רבא – רב רחומי, והסיפור השביעי והאחרון מסתיים בסיפור על רבא ובנו. שני הסיפורים, הראשון והאחרון, מתרחשים בערב יום כיפור. בראשון, האישה מצפה לבעלה שיגיע הביתה ואילו הוא נמשך אחר לימודו. הציפייה והאכזבה גורמים לה לצער ולמפח נפש ובעקבות כך מת בעלה. בסיפור השביעי מגיע הבעל המיועד לראות את בני משפחתו, בניגוד לציפייה שיישאר ללמוד בבית המדרש, ובסופו נתגלעת מריבה גדולה בין האב לבן. נראה שיד מכוונת של העורך בולטת בעריכת הקובץ והיא קושרת את ראשיתו ואת סופו בדמותו של רבא. רבא קבע שלימוד תורה מצדיק התאכזרות כלפי בני הבית,⁸ ולהערכתנו עורך הקובץ יצא חוצץ נגד תפיסה זו.⁹ החוט המקשר בין שבעת הסיפורים הוא קשיים ובעיות שנוצרו בעקבות הניתוק בין החכמים לבני ביתם, בשעה שהחכמים למדו בבית המדרש. בסיפור השלישי והשביעי באה לידי ביטוי הסמכות ההורית, ובהם נתמקד. בשני הסיפורים הללו מדובר על בנים בוגרים של גדולי הדור. מערכת הציפיות של ההורים מבניהם גבוהה והם מנסים להובילם בדרך שנראית בעיניהם הולמת ביותר להתפתחותם. בשני הסיפורים יש סיבוך הנובע מקשיים של הבנים להיענות לרצון ההורים.

8 כבבלי, עירובין כב ע"א דרש רבא את הכתוב בשיר השירים "קווצותיו תלתלים שחורות כעורב" (שיר השירים ה, יא) כך: "רבא אמר: במי שמשעים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב". בהמשך מביא התלמוד סיפור על אחד הלומדים המדגים התאכזרות לבני הבית: "כי הא דרב אדא בר מתנא הוה קאזיל לבי רב [כאשר הלך רב אדא בר מתנא לבית המדרש], אמרה ליה דביתהו [אמרה לו אשתו]: ינוקי דידך מאי אעביד להו [הילדים שלך, מה אעשה אתם]? אמר לה: מי שלימו קורמי באגמא [יש ירקות הגדלים ליד האגם]". במדרש תנחומא מודגמת אכזריותו של העורב כלפי בניו באופן הבא: "ומנין שעורב אכזרי על בניו, שנאמר 'מי יכין לעורב צידו כי ילדיו אל א-ל ישועו יתעו לבלי אוכל' (איוב לח, מא), ואומר 'לבני עורב אשר יקראו' (תהלים קמו, ט). כשהעורב מוליד הוא מוליד לבנים, ואומר הזכר לנקבה שעוף אחר בא עליה, והם מואסין אותן ומניחין אותן" (מדרש תנחומא [בוכר] פרשת עקב, סימן ג).

9 ולר בעבודת הדוקטורט שלה התלבטה אם הקובץ נערך כביקורת על שיטת רבא שצידד בהיעדרות ממושכת מהבית אף כשהאישה אינה מסכימה לכך, או שרבא הסתייג מדרך זו. ראו ש' ולר, הפרק החמישי (אף על פי) במסכת כתובות בתלמוד הבבלי: נוסח ופרשנות, עבודת דוקטור, בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו-יורק תשמ"ז, עמ' 301–302. צימרמן היה הראשון שעמד על כך שהסיפור הראשון הוא על רב רחומי, מבאי בית המדרש של רבא, והטעים שיש בכך ביקורת על דרכו של רבא. ראו ד' צימרמן, שמונה סיפורי אהבה מן התלמוד והמדרש, תל אביב 1982, עמ' 15, הערה ו.

נתבונן בסיפור השלישי של הקובץ :

רבי איעסק ליה לבריה בי רבי חייא [רבי הכין את החתונה של בנו עם בתו של רבי חייא]. כי מטא למיכתב כתובה נח נפשה דרביתא [כאשר בא לכתוב את הכתובה מתה הנערה]. אמר רבי: ח"ו פסולא איכא [יש פסול]? יתיבו ועיינו במשפחות [ישבו ועיינו בייחוס של המשפחות]. רבי אתי [בא] משפטיה בן אביטל, ורבי חייא אתי [בא] משמעתי אחי דוד.

אזיל איעסק ליה לבריה בי ר' יוסי בן זימרא [הלך להשיא את בנו עם בתו של ר' יוסי בן זימרא], פסקו ליה תרתי סרי שנין למיזל בבי רב [פסקו לו ללמוד בבית המדרש שתיים עשרה שנה]. אחלפיה קמיה [העבירו את הנערה לפני החתן]. אמר להו: ניהוו שית שנין [שיהיו שש שנים]. אחלפיה קמיה [העבירו אותה לפניו], אמר להו: איכניס [אתחתן אתה] והדר איזיל [ואחר כך אלך]. הוה קא מכסיף מאבוה [היה מתבייש מאביו] אמר לו [רבי לבנו]: בני, דעת קונך יש בך, מעיקרא כתיב: 'תביאמו ותטעמו' [שמות טו, יז], ולבסוף כתיב: 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם' (שם כה, ח).

אזיל יתיב תרתי סרי שני בבי רב [הלך וישב בבית המדרש שתיים עשרה שנה]. עד דאתא [עד שבא חזרה] איעקרא דביתהו [נהייתה אשתו עקרה]. אמר רבי: היכי נעביד [מה נעשה]? נגרשה, יאמרו ענייה זו לשוא שימרה! נינסיב [שאתה תחתן עם] איתתא אחריתי [אישה אחרת], יאמרו זו אשתו וזו זונתו! בעי עלה רחמי ואיתסיאת [ביקש עליה רחמים ונרפאה].

הסיפור פותח במאמציו של רבי להשיא את אחד מבניו. הניסיון הראשון נכשל במפתיע בפטירתה של הכלה המיועדת. המספר מציין שרבי בודק שמא היה פגם בייחוס. קיימים שני הסברים שונים בנוגע לתוצאות הבדיקה: לפי רש"י הכלה לא הייתה מיוחסת דיה להינשא לבנו של רבי יהודה הנשיא,¹⁰ ולפי המהרש"א לא היה כל פגם בייחוס.¹¹ לענייננו, עצם הניסיון לבדוק מעיד על תפיסה של אחריות

10 "שפטיה בן אביטל בן דוד היה. אביטל שם אשת דוד. ור' חייא אתי משמעתי. וזהו הפסול שרבי היה מבית דוד ולא היתה בת הבאה משמעתי הוגנת לבנו שלא היתה בת מלכים" (רש"י).

11 "וק"ל לפירושו וכי מלכי בית דוד היו נושאים נשים דווקא מבת מלכים? ולולי פירושו היה נראה לפרש דה"ק ח"ו דניתלי סיבת מיתתה בפסול דחד מינן, אבל יש לתלות מיתתה במלתא אחריתא וע"ז עיינו אם יש לתלות בפסול ומצאו שאינו, אבל היו ממשפחה אחת מישי וק"ל" (מהרש"א, חידושי אגדות).

האב על מעשיו. הוא תכנן משהו, הדבר לא יצא לפועל, והוא מנסה לבדוק אם היה פגם במעשיו. הניסיון השני של רבי כרוך אף הוא בשלל בעיות: כבר מלכתחילה הבן לא רוצה לחכות שתיים עשרה שנה לנישואיו. הוא רואה את הכלה, מתלהב ומבקש לקצר בחצי את משך לימודיו. תגובת ההורים אינה כתובה. האם זה מעיד על חוסר הסכמה או הסכמה שבשתיקה? העבירו את הכלה שנית, הוא ביקש להינשא לה מיידית והבטיח שמיד לאחר מכן יצא ללמוד. המספר מציין שהבן התבייש בדבריו מאביו. תגובת האב מפתיעה ומעודדת. הוא קולט את רגשותיו של הבן ומכבדן,¹² ומוכן לשנות את תכניותיו ולהיענות לבן. האב מעודד את רוחו של הבן המבויש ומשווה את מחשבותיו למעשה שמים. כשם שרשב"ע שינה את תכניותיו כך תכניותיהם ישתנו, ואין בשינוי פגם אלא שבח לבן. יתר על כן, רבי משווה בדבריו את הנישואין להקמת המקדש ומבטא על ידי כך את תפיסתו שהרצון להינשא נחשב בעיניו רצון מקודש. בחזרת הבן לאחר שתיים עשרה שנים לא נסתיימו הקשיים. רבי, מן הסתם, ציפה שעתה יממש הבן את חובותיו כלפי אשתו ויזכה את המשפחה בכך שיירש את שושלת הנשיאות. גם כאן תכניות האב השתבשו. התגובה של רבי לעקריות מבליטה מאוד את אישיותו המוסרית והקשובה של רבי. הוא אינו בוחר בדרך הקצרה והקלה לכאורה, של נישואי בנו לאישה נוספת או גירושי האישה. הוא קולט שהדבר נחשב לא מוסרי בעיני הציבור הרחב. בשלב זה הוא עושה מעשה המעיד יותר מכול על חוסר השליטה שלו על המתרחש: הוא פונה לריבונו של עולם בתפילה.

מסיכום שלבי הסיפור עולה שרבי יהודה הנשיא, המייצג טוב יותר מכל דמות של חכם אחר את השליטה ואת הסמכות,¹³ מתמודד לאורך כל הסיפור עם מצבים של חוסר שליטה על ההתרחשויות. הוא מתכנן חתונה והכלה מתה; הוא מתכנן שבנו יצא לשתיים עשרה שנות לימוד והבן רוצה לקצר את משך הזמן; הוא מתכנן שהבן ילמד לפני הנישואין והבן מסרב; הוא מתכנן שייוולד לו נכד יורש, והכלה אינה יכולה ללדת. לאורך כל הסיפור הוא מנסה לבדוק את עצמו ומוכן לסטות מתכניותיו. מה שמאפשר לו לעשות כן הוא קשב מעמיק לזולת והבנה שהחיים הם דינמיים ומחייבים את האדם לא להיות מקובע בתפיסותיו.

12 על האמפתיה לזולת כמוטיב מרכזי בעולמם של החכמים עמד רוזנהיים בהרחבה. ראו א' רוזנהיים, תצא נפשי עליך: הפסיכולוגיה פוגשת ביהדות, תל אביב 2003, עמ' 73-116.

13 עליו אמרו חכמים "תורה וגדולה במקום אחד" (בבלי, גיטין נט ע"א).

מסיפור זה, העוסק בהתמודדות עם חוסר השליטה של האדם על חייו ועל חיי משפחתו, ניתן לגזור להערכתנו תובנות חשובות באשר לסמכות ההורית. גם בנתונים האופטימליים של תפיסה חברתית פטריארכלית, מערכת אמונות ודעות מתאימה ונורמות משפטיות, המתקיימים במשפחה החשובה ביותר בישראל, משפחתו של רבי יהודה הנשיא, ההורה חייב להבין שאין הוא שולט על חיי בניו. הוא יכול לתכנן עבורם תכניות הנחשבות בעיניו לטובות ביותר, אבל הוא מוגבל ביכולת ליישמן, בעיקר אם לא יהיה קשוב אליהם. יש דברים התלויים בידי שמים ואין לאדם כל שליטה עליהם, ויש דברים התלויים בקשב של האב לבניו וביכולת שלו לשנות את דעתו בנוגע לחייהם. בסופו של דבר דווקא המוכנות הזאת להקשיב, לשנות ולקבל את חוסר השליטה של האב על חיי בנו, היא שהביאה לתוצאות הטובות ביותר.

הסיפור האחרון שבו אנו מבקשים לדון הוא הסיפור האחרון בקובץ על רבא ובנו: רב יוסף בריה דרבא שדריה אבוהי לבי רב לקמיה דרב יוסף [שלח אותו אביו לבית המדרש ללמוד אצל רב יוסף], פסקו ליה שית שני [פסקו לו ללמוד שש שנים]. כי הוה תלת שני מטא מעלי יומא דכפורי [לאחר שלוש שנים כשהגיע ערב יום כיפור], אמר: איזיל ואיחזינהו לאינשי בתי [אלך ואראה את אנשי בתי]. שמע אבוהי [שמע אביו]. שקל מנא ונפק לאפיה [לקח כלי ויצא אליו]. אמר ליה: זונתך נזכרת? איכא דאמרי [יש שאומרים] אמר ליה: יונתך נזכרת? איטרוד [רבנו ביניהם]. לא מר איפסיק ולא מר איפסיק [אף אחד מהם לא אכל סעודה מפסקת].

הבן חוזר בערב יום כיפור הביתה בניגוד לציפיותיו ולדרישותיו של האב, ובכך מעמיד את האב בסיטואציה של חריגה מסמכות. מהסיפור הראשון על רב רחומי ניתן ללמוד שהיו נוהגים להגיע הביתה בערב יום הכיפורים לבקר את המשפחות. יתר על כן, רבא עצמו הטעים במקום אחר בתלמוד (בבלי, ברכות לה ע"ב): "במטותא מייניכו, ביומי ניסן וביומי תשרי לא תתחזו קמאי [אל תבואו לפני], כי היכי דלא תטרדו במזונייכו כולא שתא [כדי שלא תהיו טרודים בפרנסתכם כל השנה]". היינו, הלומדים מתבקשים להגיע בחודש תשרי לבתיהם על מנת לעזור לפרנסת המשפחות. הבן רואה את רעיו חוזרים לבתיהם, הוא מוצף געגועים ואומר לעצמו: "איזיל ואיחזינהו לאינשי בתי [אלך ואראה את אנשי

ביתי]". האב אינו קולט את רגשותיו של הבן ואינו מכבדן. הוא יוצא לקראתו מצויד בכלי חקלאי,¹⁴ ומהקשר הסיפור נוצר רושם שהוא בא לאיים על בנו. הוא לועג לבנו בביטוי חריף "זונתך נזכרת" שנמצא בכל עדי הנוסח.¹⁵ הסיפור מציין בקיצור שהם רבו עד כניסת החג ולא אכלו סעודה מפסקת. המחיר של המריבה חמור: הסעודה המפסקת נחשבת מאוד בעיני החכמים¹⁶ בפרט בנוגע לרבא שנהג לצום במשך יומיים שלמים;¹⁷ הפיוס בין אדם לחברו ערב יום הכיפורים אף הוא נחשב מאוד, מאחר שיום הכיפורים אינו מכפר על עברות שבין אדם לחברו.¹⁸ יש מסורת שבכל ערב יום כיפור הייתה יוצאת בת קול מן השמים ומברכת את רבא בשלום.¹⁹ הפער בין המסורות הללו לסיפורנו עצום.

השוואה בין הסיפור השביעי על רבא ובנו ובין הסיפור השלישי על רבי ובנו מעצימה את הבעייתיות בהתנהגות רבא בסיפור השביעי. הניסוח של רבא "זונתך נזכרת" שמתוקן בהמשך בביטוי פחות חריף אבל לא פחות מזלזל "יונתך נזכרת", מנוגד באופן חריף לרבא רבי בסוף הסיפור השלישי: "יאמרו זו אשתו וזו זונתו". רבי רוצה למנוע את הביזיון מכינויה של כלתו בשם זה, ואילו רבא מכנה כך את כלתו. מה אירע כאן? מדובר באירוע שבו בן בוגר נהג בעצמאות בניגוד לתכניות שאביו תכנן לו בנוגע לחייו. על פי הסיפור הבן התגעגע לבני הבית. הוא רואה את

- 14 בעדי הנוסח של הבבלי כתובות הגרסאות שלהלן: שמע אבוא נפק לאפיה – כתב יד מינכן 95; שמע אבוא שקל מרא נפק לאפיה – כתב יד וטיקן 113 (מרא=מעדר); שמע אבוא שקל נרגא נפק לאפיה – כתב יד וטיקן 130 (נרגא=גרזן); שמע אבוא שקל מנא ונפק לאפיה – דפוס שונצינו (1488) ודפוס וילנא (מנא=כלי).
 15 רק בכתב יד וטיקן 130 יש שינוי בסדר הדברים: "אמר ליה יונתך נזכרת איכא דאמרי אמר ליה יונתך נזכרת".
 16 בבבלי, יומא פא ע"ב מובא כך: "דתני חייא בר רב מדפתי: 'ועניתם את נפשתיכם בתשעה' (ויקרא כג, לב) וכי בתשעה מתעניין? והלא בעשור מתעניין, אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי".
 17 בבבלי, ראש השנה כא ע"א מובא מנהגו של רבא לצום יומיים: "רבא הוה רגיל דהוה יתיב בתעניתא תרי יומי נרבא היה רגיל להתענות יומיים (את צום יום הכיפורים) [רש"י (שם): "יתיב בתעניתא תרי יומי" – עם לילותיהם, שמא עיברו בית דין את החדש, ויום אחד עשר שלנו הוא עשירי שלהן]."
 18 במשנה, יומא ח, ט מטעים ר' אלעזר בן עזריה כך: "דרש רבי אלעזר בן עזריה 'מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו' (ויקרא טז, ל) עבירות שבין אדם למקום יום הכפורים מכפר עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכפורים מכפר עד שירצה את חברו".
 19 בבבלי, תעניתא כא ע"ב מוצגת מסורת זו: "אבא אומנא הוה אתי ליה שלמא ממתבתא דרקינא כל יומא, ולאביי כל מעלי יומא דשבתא, לרבא כל מעלי יומא דכיפורי". רש"י (שם): "שלמא מרקינא – בת קול אומרת לו: שלום עליך".

חבריו חוזרים בהמוניהם לבתיהם בערב יום כיפור, והוא מקבל החלטה לחזור הביתה. בדבריו: "איזיל ואיחזינהו לאינשי ביתי" לא משתקפת מחשבה מכוונת להפר את סמכות האב. האב תופס את הדברים בצורה שונה ומנסה לעצור את בנו תוך עלבון וזלזול ברגשותיו.

ייתכן שכבר תחילת הסיפור מרמזת על קושי באכיפה של האב באשר לבנו: התכנון לצאת ללימודים למשך שש שנים בלבד יכול להיות ויתור על תכנית מלאה של שנים עשרה שנות לימוד, בעיקר אם משווים זאת לסיפורים אחרים בקובץ. הקושי של רבא לכופף את תכניותיו בנוגע לבנו רמוז גם במימרא נוספת של רבא במסכת קידושין (כט ע"ב): "א"ל רבא לר' נתן בר אמי: אדידך על צוארי דבריך [בעוד ידך תקיפה על בנך קודם שיגדיל ולא יקבל תוכחתך השיאו אשה] משיתסר ועד עשרים ותרתי [מגיל שש עשרה עד עשרים ושתים]". האם מדובר בבן סרבן ועצמאי או באב נוקשה? נראה מעריכת הסוגיה ומהיסודות השווים שבשני הסיפורים שהבעיה היא באב ולא בבן. רבא חושב שהדרך לכופף את סמכותו היא כפייה ונוקשות, ולפי הסיפור תפיסה זו נוחלת כישלון חרוץ. לעומת זאת רבי, שנתגלה כאדם קשוב המוכן לשנות את תפיסותיו ואת תכניותיו, נוחל הצלחה. בנו של רבי שרצה ללמוד תורה רק שש שנים, התרצה בסופו של דבר ללמוד שנים עשרה שנה, ואף מן השמים נענו לרבי וריפאו את כלתו העקרה. על פי הדברים הנ"ל של רבא במסכת עירובין²⁰ ניתן להסיק שרבא האמין בנוקשות ואף הדריך את תלמידיו לנהוג כך. נראה שעורך הקובץ התנגד לתפיסה זו והעמיד בתחילת הסוגיה ובסופה סיפורים בעייתיים הסותרים תפיסה זו.

אם נרצה לגזור תובנות לחיינו נראה שהסיפורים מחדדים את ההבחנה בין סמכות ובין שתלטנות. הסמכות ההורית היא תנאי ליצירת היררכיה במערכת המשפחתית, והיא המאפשרת את העברת המסורת ואת היחסים התקינים בין ההורים לבניהם. אולם הסיפורים מזהירים מפני ניצול יתר של הסמכות ההורית ומפני תפיסה שתלטנית שאינה מכבדת את הבן כאדם, אינה נותנת לו מרחב של בחירה והעצמה, וסופה להיכשל. החכמים עודדו את ההורים להיות מעורבים בחייהם ובתכניותיהם של הבנים, אך מנקודת מוצא שמדובר באנשים עצמאיים שיש לכבדם בפני עצמם.

